

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри цивільного права і
процесу Західноукраїнського національного університету
Марценко Наталії Степанівни
на дисертацію Паньківського Володимира Миколайовича
на тему «Договір узуфрукта»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 Право**

Актуальність дослідження договору узуфрукта у цивільному праві України зумовлена потребою модернізації речово-правових та договірних механізмів регулювання цивільних відносин в умовах європейської інтеграції, трансформації економічних процесів і триваючої рекодифікації цивільного законодавства України. Запровадження інституту узуфрукта як сучасної конструкції обмеженого речового права на чуже майно є важливим етапом реформування національної правової системи, спрямованим на заміну застарілих правових режимів господарського відання та оперативного управління більш ефективними та економічно обґрунтованими механізмами. Водночас договір узуфрукта виступає юридичною підставою виникнення відповідного речового права, що зумовлює необхідність всебічного наукового дослідження його правової природи, змісту, особливостей укладення та виконання. Особливої актуальності зазначене дослідження набуває в контексті Проекту Цивільного кодексу України, який передбачає впровадження інституту узуфрукта як універсального правового інструмента, що може застосовуватися незалежно від форми власності.

Посилює актуальність обраної теми й те, що чинне законодавство України пов'язує застосування узуфрукта переважно зі сферою державної та комунальної власності, тоді як європейський досвід свідчить про ефективність використання даного правового інституту щодо майна будь-якої форми власності, у тому числі приватної. Універсальність і функціональна гнучкість договору узуфрукта забезпечують можливість ефективного використання майнових активів із поєднанням інтересів власника та узуфруктарія, що відкриває нові перспективи розвитку цивільного обороту.

Актуальності обраній темі надає також євроінтеграційний курс України, необхідність гармонізації національного цивільного законодавства з європейськими правовими стандартами та формування цілісної концепції договірного регулювання узуфрукта, здатної забезпечити належний баланс інтересів учасників цивільних відносин і підвищити ефективність використання майна.

Тема дослідження відповідає за своїм предметом проблематиці досліджень із спеціальності 081 «Право». Зміст дисертації у повній мірі відповідає темі даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано відповідно до тем науково-дослідної роботи кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету: «Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу» (державний реєстраційний номер – 0118U003550), «Оновлення приватного права України в умовах євроінтеграційних процесів» (державний реєстраційний номер – 0122U201568).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації. У дисертації розкрито сутність договору узуфрукта та запропоновано авторський підхід до вирішення низки питань щодо його правового регулювання. Здобувач ґрунтовно дослідив особливості договору узуфрукта, а також вдало окреслив напрями подальшого реформування цивільного законодавства у даній сфері з точки зору його удосконалення та наближення до європейського законодавства.

У роботі вдало використано значну кількість українських та зарубіжних наукових публікацій для аргументації своїх наукових поглядів та підходів, що зміцнило теоретичну базу дослідження та підвищило рівень обґрунтованості отриманих результатів.

Автором вдало сформульовано мету дослідження, яка у свою чергу полягає у розробленні нових наукових положень щодо договору узуфрукта та виробленні на їх основі висновків, спрямованих на подальший розвиток доктрини цивільного

права, а також удосконалення цивільного законодавства України, беручи до уваги зарубіжний, в тому числі, європейський досвід.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення наступних завдань: простежити становлення та розвиток інституту узуфрукта в актах цивільного законодавства на українських землях; визначити місце узуфрукта в системі речових прав на чуже майно; розкрити теоретико-правові підходи до сутності узуфрукта як обмеженого речового права; дослідити правові моделі інституту узуфрукта в європейських правових системах; охарактеризувати поняття та правову природу договору узуфрукта; з'ясувати правовий статус сторін договору узуфрукта; розкрити зміст договору узуфрукта; здійснити аналіз порядку укладення та виконання договору узуфрукта; дослідити особливості зміни та припинення договору узуфрукта.

Структура дисертації відповідає поставленим завданням наукового дослідження. Дисертація складається із анотації, змісту, вступу, трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновків до кожного розділу, висновків до дисертації, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертаційного дослідження 224 сторінки, з них 185 сторінок основного тексту, список використаних джерел становить 172 найменування і викладено на 20 сторінках.

В дисертації здобувач використав загальнонаукові та спеціальні юридичні методи наукового пізнання, які були обрані з урахуванням мети та завдань роботи, а також особливостей об'єкта і предмета дослідження. Поєднання даних методів дослідження дало змогу забезпечити всебічний аналіз основних характеристик договору узуфрукта. Зокрема, історико-правовий метод дав змогу простежити процес формування та розвитку інституту узуфрукта в країнах романо-германської правової сім'ї, а також на окремих територіях України, що в різні історичні періоди входили до складу інших держав. Метод порівняльно-правового аналізу було використано під час порівняння моделей правового регулювання інституту узуфрукта в європейських та інших правових системах. Крім того, метод абстрагування у поєднанні з методом порівняльно-правового аналізу застосовувалися для виокремлення сутнісних ознак узуфрукта та його

відмежування від інших подібних правових інститутів, зокрема сервітуту, емфітевзису. Діалектичний метод допоміг сформулювати поняття договору узуфрукта та окреслити його юридичну природу. Формально-юридичний метод у поєднанні з логіко-юридичним методом дозволили встановити нормативне закріплення та внутрішню логіку правового статусу сторін договору узуфрукта. Метод класифікації та групування використано при систематизації підстав зміни та припинення договору узуфрукта. Прогностичний метод застосовувався при визначенні тенденцій правового регулювання договірних відносин узуфрукта в Україні, а також з ціллю формування пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства. Також використовувалися інші методи наукового пізнання, що застосовуються в юриспруденції, зокрема: аналіз і синтез, моделювання, індукція і дедукція та інші, які в сукупності сприяли розкриттю теми.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що вперше на дисертаційному рівні проведено всебічний аналіз договору узуфрукта у цивільному праві України та на основі цього зроблено висновки й рекомендації задля удосконалення існуючих механізмів правового регулювання даних відносин.

Висновки та пропозиції, сформульовані на основі проведеного дослідження, є достатньо обґрунтованими та представляють значний особистий внесок здобувача у вивчення проблем правового регулювання договору узуфрукта у цивільному праві України. Значну частину винесених на захист положень наукової новизни являють собою висновки та пропозиції, які обґрунтовані здобувачем вперше. Водночас інші положення удосконалюють раніше сформульовані доктринальні концепції та посилюють їх правову аргументацію.

Дисертант обґрунтовано доводить, що договір узуфрукта належить до непоіменованих цивільно-правових договорів, а тому правове регулювання динаміки відповідних договірних відносин має здійснюватися крізь призму основних засад цивільного законодавства. Підтримки заслуговує запропонований підхід, відповідно до якого за відсутності спеціального нормативного регулювання ключове значення набувають принципи свободи договору,

справедливості, добросовісності та розумності, які забезпечують належне врегулювання прав та обов'язків сторін, сприяють формуванню сталої правозастосовної практики та створюють підґрунтя для подальшого розвитку інституту договору узуфрукта в цивільному праві України (п. 4 наукової новизни).

Заслуговує на підтримку обґрунтований здобувачем висновок щодо визначення договору узуфрукта як самостійної договірної моделі, за якою власник майна встановлює для іншої особи обмежене речове право та передає або зобов'язується передати майно у володіння для користування, одержання плодів, продукції і доходів із збереженням його цільового призначення. Такий підхід сприяє чіткому розмежуванню договору узуфрукта від суміжних цивільно-правових конструкцій та створює належне теоретичне підґрунтя для подальшого вдосконалення законодавчого регулювання даного правового інституту (п. 5 наукової новизни).

Позитивної оцінки заслуговує також здійснена здобувачем правова кваліфікація договору узуфрукта, відповідно до якої він охарактеризований як каузальний, реальний або консенсуальний, оплатний або безоплатний, а також строковий чи безстроковий. Такий підхід всебічно відображає юридичні особливості договору узуфрукта, враховує специфіку його практичного застосування, зокрема у сфері державного та комунального майна, та сприяє правильному визначенню його місця в системі цивільно-правових договорів (п. 6 наукової новизни).

Вагомими є також положення дисертації, які стосується розробки та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення положень проєкту ЦК України в частині правового регулювання узуфрукта (п. 8 наукової новизни).

Підтримки заслуговує положення про те, що узуфрукт є самостійною правовою конструкцією, відмінною від права власності, і не становить його «зменшеного відображення». Обґрунтовано доведено, що правомочність користування узуфруктарія впливає зі змісту обмеженого речового права та не охоплює повноти юридичного панування власника, а передбачає лише можливість користування річчю й одержання плодів, продукції та доходів на

умовах, визначених законом або договором. Такий підхід сприяє чіткому розмежуванню права власності та узуфрукта, забезпечує правильне розуміння правової природи останнього та створює належне теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку інституту узуфрукта у вітчизняному цивільному праві (п. 9 наукової новизни).

Доцільно позитивно оцінити запропонований у дисертації підхід до розкриття особливостей концептуальних моделей правового регулювання узуфрукта в Німецькому цивільному уложенні та Французькому цивільному кодексі. Проведений здобувачем порівняльно-правовий аналіз дозволяє встановити, що, незважаючи на відмінності у законодавчих підходах, обидві правові системи зберігають фундаментальні ознаки інституту узуфрукта, зокрема його належність до прав користування чужою річчю, спрямованість на одержання плодів і доходів, здійснення користування із збереженням сутності речі та відокремленість узуфрукта від права власності. Такий підхід сприяє глибшому розумінню природи узуфрукта та є важливим підґрунтям для вдосконалення національного цивільного законодавства з урахуванням європейського досвіду (п. 12 наукової новизни).

У дисертації Паньківського В. М. є також інші вагомі та обґрунтовані теоретичні положення і пропозиції до чинного законодавства, які засвідчують достатньо високий науковий рівень проведеного дослідження та досягнення автором поставлених завдань та мети.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Отримані здобувачем результати дослідження можуть бути використані у нормотворчій діяльності при удосконаленні законодавства в частині застосування конструкції договору узуфрукта, у науково-дослідній сфері як підґрунтя для подальших наукових досліджень даного договору, у правозастосовній діяльності при застосуванні договору узуфрукта на практиці та у навчальному процесі під час викладання дисципліни «Цивільне право».

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях. Сформульовані в роботі основні положення, висновки та пропозиції доволі повно представлені у 8 опублікованих дисертантом наукових публікаціях,

з яких 4 статті у виданнях, внесених до переліку вітчизняних наукових фахових видань, 4 тез доповідей у збірниках науково-практичних конференцій. Публікації здобувача відображають основний зміст та результати наукового дослідження в достатній мірі та підтверджують їх належну апробацію.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У дисертації вказано посилання на джерела інформації при використанні ідей, розробок та тверджень інших авторів. Автор надав вичерпну інформацію про результати наукової діяльності та використані методи дослідження, що дає змогу зробити висновок про дотримання ним вимог академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Не зважаючи на достатньо високий науковий рівень даного дослідження, слід відмітити, що рецензована дисертація містить окремі висновки та пропозиції, які потребують додаткової аргументації або містять спірні теоретичні положення, що відкриває можливості для подальшої дискусії щодо наступних аспектів:

1. У п. 7 наукової новизни здобувачем обґрунтовано, що предметом договору узуфрукта можуть бути неспоживна рухома або нерухома річ, а також єдиний майновий комплекс, які можуть приносити плоди, продукцію чи доходи. Водночас потребує додаткового уточнення запропонований підхід до визначення предмета договору узуфрукта, зокрема щодо такої його характеристики, як здатність приносити плоди, продукцію чи доходи. Насамперед залишається незрозумілим, чи розглядає здобувач зазначену властивість як обов'язкову кваліфікуючу ознаку предмета договору узуфрукта, чи лише як його типову економічну характеристику.

У цьому контексті потребує додаткового обґрунтування питання правових наслідків втрати предметом договору здатності приносити плоди, продукцію або доходи. Зокрема, доцільно було б провести чітке розмежування між втратою такої властивості та загибеллю або істотною зміною предмета узуфрукта. Адже, як зазначає сам здобувач, повна загибель речі або припинення її існування як об'єкта цивільних прав є підставою для припинення узуфрукта. Натомість не з'ясовано, чи може втрата предметом здатності приносити плоди, продукцію або доходи розглядатися як самостійна підстава для припинення договору узуфрукта,

чи вона впливає виключно на можливість реалізації окремих правомочностей узуфруктуарія, не припиняючи відповідних договірних відносин. Висвітлення зазначених аспектів сприяло б більш повному обґрунтуванню запропонованої авторської концепції предмета договору узуфрукта та усунуло б можливі неоднозначності щодо практичного застосування сформульованого положення наукової новизни.

2. У п. 11 висновків до роботи здобувач зазначає, що договір узуфрукта має комплексну правову природу, оскільки є одночасно юридичним фактом, підставою виникнення обмеженого речового права та джерелом зобов'язальних правовідносин між власником майна і узуфруктуарієм. Водночас такий підхід потребує додаткового теоретичного обґрунтування. Зокрема, із тексту дисертації не є цілком зрозумілим, у чому саме полягає комплексність правової природи договору узуфрукта та які критерії покладені автором в основу такого висновку. Наведені здобувачем ознаки, а саме характеристика договору як юридичного факту, підстави виникнення речового права та джерела зобов'язальних правовідносин, радше відображають різні юридичні наслідки укладення договору, ніж свідчать про його особливу або комплексну правову природу. Адже у доктрині цивільного права будь-який цивільно-правовий договір є правочином, який виступає юридичним фактом та породжує відповідні цивільні права й обов'язки сторін. Тому потребує уточнення, які саме специфічні елементи правового регулювання договору узуфрукта відрізняють його від інших цивільно-правових договорів і дають підстави характеризувати його саме як договір із комплексною правовою природою.

Крім того, поза увагою здобувача залишилися доктринальні підходи до концепції речових договорів, які в сучасній цивілістиці розглядаються як самостійні договори, покликані пояснити виникнення, зміну та припинення речових прав без зведення їх виключно до зобов'язальної конструкції договору. Аналіз зазначеної концепції міг би суттєво посилити аргументацію автора або, навпаки, дозволив би більш переконливо обґрунтувати відмову від її застосування до договору узуфрукта.

3. Дискусійною є запропонована здобувачем редакція ч. 8 ст. 511 проекту ЦК України, відповідно до якої узуфруктарій зобов'язаний застрахувати індивідуально визначене майно, передане в узуфрукт, якщо інше не встановлено договором або законом, а у разі настання страхового випадку право на страхове відшкодування належить узуфруктарію, якщо інше не встановлено договором страхування або законом. Незважаючи на практичну значущість запропонованого підходу, наведене положення потребує додаткового теоретичного обґрунтування.

Насамперед дисертантом не розкрито доцільність покладення саме на узуфруктуарія обов'язку страхувати майно незалежно від того, що він не є його власником, оскільки страхувати таке майно може і власник (фактично обидва – і власник, і узуфруктарій – мають страховий інтерес). Також потребує додаткового обґрунтування і запропонований підхід, за яким право на страхове відшкодування у разі настання страхового випадку належить узуфруктуарію, оскільки не виключаються ситуації, коли внаслідок пошкодження або знищення майна основних майнових втрат зазнає саме власник, тоді як узуфруктуарій втрачає лише можливість користування річчю. За таких умов запропонована модель розподілу права на страхове відшкодування може не повною мірою відповідати принципу компенсаційного характеру майнового страхування та потребує узгодження із правовою природою узуфрукта і балансом інтересів власника та узуфруктуарія. Право на страхове відшкодування не визначається лише статусом узуфруктуарія, а залежить від того, хто є страхувальником, вигодонабувачем і який саме майновий інтерес був застрахований. Більш обґрунтованою виглядала б норма, яка дозволяє сторонам визначити порядок страхування та розподіл страхового відшкодування договором, а не встановлює імперативний обов'язок узуфруктуарія страхувати майно та надає йому право на страхове відшкодування, що узгоджується з принципом свободи договору та сучасними європейськими підходами до регулювання узуфрукта.

Також доцільно було б провести аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання страхування майна, переданого в узуфрукт, так як відсутність такого порівняльно-правового аналізу ускладнює оцінку практичної реалізації запропонованих змін та їх ефективності.

Варто зауважити, що наведені зауваження носять переважно дискусійний характер та спрямовані на подальші дослідження, тому жодним чином не применшують загального позитивного враження від роботи та не впливають на високу оцінку її якості.

Загальний висновок. Враховуючи актуальність, обґрунтованість, наукову новизну та практичну значущість результатів дослідження, а також з огляду на логічну побудову змісту роботи, кількість та обсяг публікацій здобувача, дисертація Паньківського Володимира Миколайовича на тему «Договір узуфрукта» є такою, що відповідає положенням Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40.

З огляду на вищевказане, вважаю, що дисертація на тему «Договір узуфрукта» є завершеною науковою працею і містить нові науково-обґрунтовані результати, а її автор – Паньківський Володимир Миколайович – заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Рецензент:

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського
національного університету

Наталія МАРЦЕНКО

